

יחידה שנייה

"מעולם לא היה לי עצוב כל כך כמו היום בשעת התפילה"

צעדים נגד היהודים בראשית השואה

מטרת היחידה

ביחידה הקודמת למדנו על עולמם של הילדים לפני המלחמה ועל תגובותיהם לראשית המלחמה שמוטטה את ילדותם והחישה את תהליך התבגרותם. בשני השיעורים הבאים נתמקד בכמה צעדים אנטי-יהודיים בראשית השואה ובתגובות הילדים לפגיעה בהם, במשפחותיהם ובקהילותיהם.

שיעור ראשון

"הכול אסור לנו"

גזרות השלטון הגרמני נגד היהודים

חלק א: גזרת עבודות הכפייה

חלק ב: הרס וחילול של בתי כנסת

סצנת כפייה: יהודים מאזכרים אחרון זורוח, ורשה, פולין

שיעור שני

"למה מסמנים אותנו? למה כל כך משפילים אותנו?"

גזרת אות הקלון

פעילות סיכום

שיעור ראשון "הכול אסור לנו"

גזרות השלטון הגרמני נגד היהודים

פזרו בחלל הכיתה כרזות עם תצלומים מחיי היהודים בין שתי מלחמות העולם. חלקו את הכיתה לקבוצות עבודה בנות ארבעה תלמידים, וחלקו לכל קבוצה רשימת גזרות.

הנחיה לתלמידים: עיינו ברשימת הגזרות והתבוננו בתצלומים. מה במציאות החיים המתוארת בתמונות עתיד להשתנות בעקבות הגזרות?

גזרות על היהודים בראשית הכיבוש הנאצי בוורשה

- אסור ליהודים לסחור בבדים.
- עוצר [=איסור לצאת מחוץ לבתים] מוטל על כל יהודי ורשה מחמש אחר הצהריים ועד שמונה בבוקר.
- כל יהודי מגיל שתים עשרה חייב לענוד סרט בד לבן ועליו מגן דוד בצבע כחול.
- על כל חנויות היהודים יש להדביק מגן דוד בולט.
- כל בתי הספר ומוסדות החינוך היהודיים ייסגרו.
- כל יהודי מגיל שתים עשרה עד שישים מחויב לצאת לעבודות כפייה.
- כל בתי הכנסת ובתי התפילה בוורשה ייסגרו.
- אסור ליהודים לנסוע ברכבות בין הערים בפולין.
- אסור ליהודים לפתוח חנויות ספרים.
- אסור ליהודים להיכנס לפארקים ציבוריים ולשבת על ספסלים ציבוריים.
- אסור ליהודים ללכת ברחובות מסוימים במרכז ורשה.
- אסור ליהודים להיות בעלי מאפיות וחנויות לממכר לחם.
- אסור ליהודים להיות בעלי מרכבות.

נער אוכר סרטי יד זלטו ורשה, פולין.

יהודים זש'י סלאו וסלאוניהם זככר השוק היטן זשייה קרימנינה, סולין

גזרות אלו הרעו באחת את מצב היהודים, בודדו אותם ובעיקר השפילו אותם. מלבד גזרות אלו שגזר השלטון הגרמני סבלו היהודים מרדיפה והתעללות מצד חיילים וכוחות הביטחון הגרמנים, כשלצדם פועלים פעמים רבות גם אזרחים. יהודים נתפסו ברחובות, הוכו והושפלו, ובמקרים רבים גולח באכזריות זקנם של גברים רבים, ביניהם רבנים ומנהיגים חשובים.

בשיעור הראשון, לאחר שהתלמידים התוודעו לגזרות באופן כללי, נתמקד במשמעותה של גזרת עבודות הכפייה. בהמשך נעסוק בהרס וחילול בתי כנסת שלא נבע בדרך כלל מצו רשמי אך התרחש ברוב המקומות אליהם הגיע הכיבוש הגרמני. שני צעדים אלו לא כוונו ישירות כנגד הילדים אך הייתה להם השלכה משמעותית על חייהם ברמה המשפחתית ובהיותם חלק מהקהילה.

השיעור השני יעסוק בגזרת אות הקלון שניתנה מטעם השלטון הגרמני ובשונה מהצעדים הקודמים בהם עסקנו כוונה גם נגד ילדים מגיל צעיר, פגעה בהם ישירות והשפיעה על תחושותיהם ועל שגרת יומם.

חלק א גזרת עבודות הכפייה

מיד עם כיבוש פולין על ידי הגרמנים נחטפו יהודים לעבודות כפייה, ולא ניתן היה לדעת מתי, אם בכלל, ישובו לבתיהם. עבודות הכפייה היו כרוכות במאמץ פיזי קשה - פינוי ההריסות הרבות או בניית ביצורים לצבא הגרמני, והן לוו בהשפלה ובמכות. כחצי שנה לאחר תחילת הכיבוש, בד' בשבט ת"ש, יצא צו רשמי שחייב כל יהודי מגיל שתים עשרה עד שישים להתגייס לעבודות כפייה.

כיצד הגיבו היהודים להיסלמות המלאונית
של אזוניהם מחייהם?

יהודים מצדדת כפייה, קרקוב, פולין

אביו של דוד רובינוביץ שהיה נער בן שלוש עשרה בפרוץ המלחמה, היה מכפר קטן בשם קראינו סמוך לקילצה שבפולין. האב נחטף לעבודת כפייה כבר בחודשי הכיבוש הראשונים. ביומנו מאותם ימים מתאר דוד את תחושותיו בשבת הראשונה ללא אבא:

לא יצאנו כבר החוצה כל היום. בערב הלכתי להתפלל, הרי יום שישי הוא. תמיד הייתי הולך עם אבא, וכשהיה שם עצוב או שמח הלא היינו עם אבא. ועכשיו [...] כאשר חזרנו מהתפילה הייתי עצוב נורא, איך לא להיות עצוב, ארוחת הערב הוכנה איך שהוא, השולחן ערוך, חג היום, אבל כשאני מביט על מקומו של אבא והוא לא יושב שם, אז הצער והעצב קורעים את לבי [...]

י"ד אייר ת"ש: בשעת התפילה תקפו עלי הגעגועים לאבא. ראיתי ילדים עומדים ליד אביהם, ומה שאינם יודעים בתפילה אז אבא מראה להם, ואני מי יראה לי [...] יתן לי אלוקים מחשבות טובות שאלך בדרך הישר [...] מעולם לא היה לי עצוב כל כך כמו היום בשעת התפילה. מתי יכול היה להיות לי עצוב כל כך? יתן אלוקים שאבא יחזור במהרה ובשלום.

דוד רובינוביץ, יומנו של הנער דוד רובינוביץ, תל אביב 1970, עמ' 58, 66

סזואס כפיה זזטו, קרקוז, סזזן

גם אביו של **דב פרייברג**, ילד בן שנים עשרה בפרוץ המלחמה מהעיר לודז', נחטף לעבודה:

אחרי התפילה חשנו מבוכה. השולחן ערוך כהלכה, ואנו נערוך קבלת שבת בלי אבא? איך? אך גם לשבת ולאכול כך סתם לא היה אפשר. לבסוף החליטה אמי מה שהחליטה והורתה לנו לשבת אל השולחן. כל אחד מאתנו ישב במקומו הקבוע. הכיסא שבראש השולחן והכיסא שלשמאלו עמדו פנויים. ואז פנתה אלי אמי בקול מבקש: "ברל'ה תעשה קידוש [...] אתה עכשיו ראש המשפחה עד ששוב נהיה כולנו יחד [...]" נמלאתי גאווה ופחד כאחד. קמתי, לקחתי את בקבוק היין, מזגתי לכולם, הרמתי את הגביע ואמרתי "קידוש". קולי רעד, ואני הרמתיו כדי לכסות על הרעד, ואף על פי כן דימיתי כי שומעי הבחינו בריגושי, אף ראו היטב את ידי הרועדת. בירכתי על החלות, העברתי את הסכין מעל החלות, פרסתי פרוסות וחילקתי לכל אחד, טבלתי את הפרוסה במלח, דבר דבר כמו שלמדתי ממראה עיני משחר ילדותי. התייראתי לשאת עיני מעלה, שכן הרגשתי כי עיני אמי ואחותי נעוצות בי. לא הייתי רעב, אבל אכלתי כל מה שהגישה אמי ובלבד שלא אנהג עוד כילד מפונק. ידעתי שעלי לשיר זמירות, אך לא הייתי מסוגל לשיר וגם איש לא ביקש ממני לעשות זאת. הסתפקתי באמירת ברכת המזון בתום הסעודה. ואז ניגשה אלי אמי ונשקה לי, ואני הרגשתי שבבת אחת חדלתי מהיות ילד.

דב פרייברג, **שריד מסוביבור**, תל אביב 1988, עמ' 18

כיצד חשים הילדים אנוכח הלחץ,
ומהי אשמתם אמצט שנצטר?

בשני המקרים האב נלקח ממשפחתו בחטף לעבודות כפייה, ולא היה אפשר לדעת מה עלה בגורלו. על האבדן והגעגועים נוספו אי-ודאות ופחד מהבאות. מסיפורו של דוד אנו למדים על מרכזיותו של האב בחייו ועל חסרונו הבולט; ומסיפורו של דב אנו למדים על ההתבגרות המהירה שלו וניסיונו למלא את תפקיד האב. התבגרות זו מלווה בחששות, בהתרגשות ובאחריות גדולה לשאר בני המשפחה.

חלק 2 הרס והילול של בתי כנסת

פלישת הצבא הגרמני לפולין הייתה מלווה בהתנכלות מכוונת, בהרס וחילול בתי כנסת.

בן אברהם (שם עט של ניצול שואה) שהיה כבן שבע עשרה בפרוץ המלחמה וכתב כמה ספרי זיכרונות מתקופה זו, מתאר בזיכרונותיו את ילדותו בגטו לודז' ואת התחושות הקשות של היהודים לנוכח הרס בתי הכנסת:

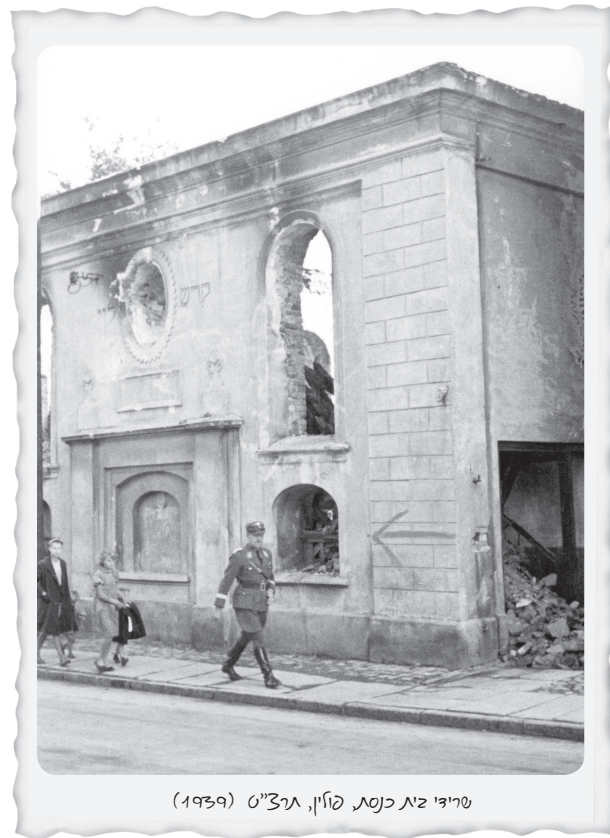
זראש השנה היהודי הייתה העיר מלאה כרוזים שאיימו במוות על יהודים שיתכנסו להתפלל. כל חנויות היהודים חויבו להיפתח. אותו צו חל גם על יום כיפור. המצב החמיר מיום ליום. בני משפחתי נשאר בבית, התפללו ובכו. סבי אמר שהגיע זמן שיבוא המשיח. בתי הכנסת בעיר הועלו באש והגרמנים והפולנים ראו בזה שעשוע. הכבאים הביאו איתם פחי נפט, כדי להגדיל את השרפה. כל בתי הכנסת בעיר נשרפו, והזעם וההרס הגרמניים החריבו הכול - ספרי תורה קדושים, כלי כסף עתיקים ובעלי ערך היסטורי רב, שטיחים יקרים. עמנו נשאר חסר מגן.

בן אברהם, להיות חופשי: נער בגטו לודז' ובמחנות, ירושלים תשס"ד, עמ' 24

מצום מרליש בן אברהם
כי "עמנו נשאר חסר מגן"?

זית כנסת סוזה לזחזוח, טיפוזיה, פולין, א"ש (1939)

טרידי זיא כנסת, קאזין, גרצ"ט (1939)

הרב שמעון הוברבנד מתאר את תגובת היהודים בעיירה סוסנוביץ שבפולין לאחר שבית הכנסת שם נהרס וחולל בכ"ה באלול תרצ"ט:

יפה מאז היה בית הכנסת של סוסנוביץ שהוקם לפני ארבעים וחמש שנה לערך. גדול היה ורם וספרי תורה רבים היו בו. מקומו ברובע יהודי צפוף. עליו התרפקו, וכאילו דבקו בו, מאות בתים גדולים וקטנים. רק בית אחד השיך ללא יהודי היה מפסיק בין בית הכנסת לבין בתי היהודים.

בשבת [...] לעת ערב, הדהד קול נפץ בכל העיר. מיד הסתבר, שפיצצו את בית הכנסת בדינאמיט. השמיים האדימו מאש שריפת בית הכנסת וספרי התורה. הפיצוץ היה כל כך חזק והרסני, שאף מדרגות השיש נתרסקו. רק חלק מן הקירות שרדו. לאחר הפיצוץ, קנה כל אחד מיהודי סוסנוביץ מאת ועד הקהילה לבנה אחת משרידי בית הכנסת ובבוא חג החנוכה הדליקו עליהן נרות של חנוכה. ואת הלבנים הניחו למשמרת, זכר לדורות.

שמעון הוברבנד, קידוש השם: כתבים מימי השואה, תל אביב 1962, עמ' 262

אז אצטאך זחרו יהודי סוסנוביץ
אנהאט באזני זיא הכנסת כפי שנהאט?

למורה

עדות זו מאפשרת לערוך דיון חינוכי בצורך בהנצחה ובכוח להמשיך.

צבי ברלב (בלייכר) נולד בקרקוב שבפולין בשנת תרפ"ו. חודשים ספורים לאחר שהגיע לגיל מצוות נכבשה קרקוב על ידי הגרמנים, וצבי נכלא בגטו קרקוב ובמספר מחנות במשך שנות השואה. הוא שוחרר בכ"ב באייר תש"ה על ידי האמריקנים, בהיותו בן תשע עשרה.

יוס אחז אחר-הצהריים יצאתי עם נער מדיירי הבית לבית הכנסת שהיה פעם בית הכנסת של סבי, הרב משה שמואל בלייכר. הוצאנו מארון הקודש את ספר התורה הקטן ביותר - ושנינו רועדים [...] זו הפעם הראשונה נזדמן לנו, שני נערים בודדים, להימצא ליד ספרי התורה. ההתרגשות אחזה בנו לא מפחד שיהיה עלינו להעביר בסתר את ספר התורה, אלא מעצם המעמד שנמצאנו בו. הרי עד כה ניתן לנו אולי פעם או פעמיים לפתוח את ארון הקודש, ותמיד כשהיה בית הכנסת מלא מתפללים, והמבוגרים שומרים על כל תנועה שלנו לבל יעשה דבר שלא כהלכה ולא יישמט חלילה ספר התורה מידינו. שמנו את ספר התורה בעגלת ילדים וכסינו אותו בבגדים [...] את כתרי התורה לא נטלנו עמנו כדי לא לעורר רעש בפעמוניהם והשארנו אותם בארון. לפני צאתנו עוד נשקנו לספרי התורה הנוותרים וכך חזרנו על פעולה זו פעמים אחדות עד שהעברנו את כולם לביתנו.

צבי ברלב, מי יתן לילה: דרכו של נער מקראקוב עד מאוטהאוזן וגוון, תל אביב 1981, עמ' 14

ימים מעטים לאחר פעולת הצלת ספרי התורה נהרס בית הכנסת על ידי הנאצים.

הריסות בית הכנסת זורשה, קוֹז'ין

מדוע אצלכם הוטל על היזמים להציג את ספרי התורה?
מהן התחושות המתארות על ידי היזמים? מדוע עלו בהם דווקא תחושות אלו?
מדוע אצלכם מסרו את נפשם אולם נערים למען הצילת ספרי התורה,
פסולה שפאולה הייתה אסכן אולם ואת הקהילה כולה?

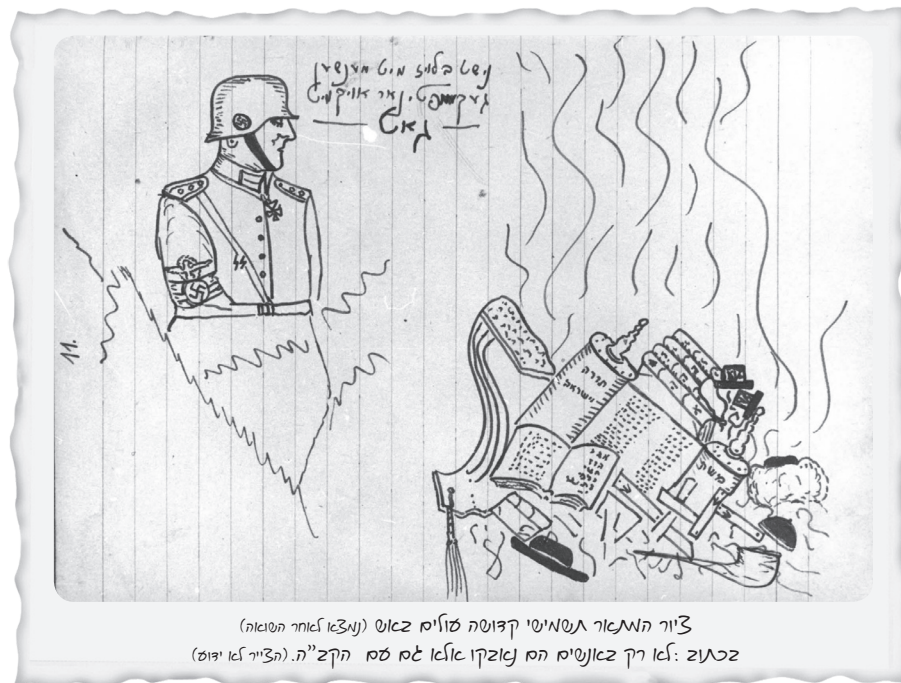
למורה

עדותו של צבי ברלב מאפשרת לקיים בכיתה דיון על מקומם וכוחם של הנערים בתקופת השואה. התרגשותם של הנערים מדגישה את המציאות השונה והלא שגרתית שנכפתה עליהם ועל דרכי ההתמודדות עמה: הכיבוש הנאצי אילץ את הנערים לקבל על עצמם תפקידים שלא היו מיועדים להם קודם לכן. האופן שבו נוהגים הנערים בספרי התורה מדגיש את גישתם הבוגרת ביחס לעולם המשתנה סביבם.

סיכום השיעור

בחרו ציטוט אחד המסמל בעיניכם את השינוי הגדול ביותר בחיי הילדים, ונמקו את בחירתכם.

- "הרמתי את הגביע ואמרתי 'קידוש'. קולי רעד, ואני הרמתיו כדי לכסות על הרעד" (דב).
- "טבלתי את הפרוסה במלח, דבר דבר כמו שלמדתי ממראה עיני משחר ילדותי" (דב).
- "לא הייתי רעב, אבל אכלתי כל מה שהגישה אמי ובלבד שלא אנהג עוד כילד מפונק" (דב).
- "לא הייתי מסוגל לשיר וגם איש לא ביקש ממני לעשות זאת" (דב).
- "ואני הרגשתי שבבת אחת חדלתי להיות ילד" (דב).
- "זו הפעם הראשונה נזדמן לנו, שני נערים בודדים, להימצא ליד ספרי התורה" (צבי).
- "שמנו את ספר התורה בעגלת ילדים וכיסינו אותו בבגדים" (צבי).
- "השמיים האדימו מאש שריפת בית הכנסת וספרי התורה" (הרב שמעון הוברבנד).
- "ובבוא חג החנוכה הדליקו עליהן נרות של חנוכה. ואת הלבנים הניחו למשמרת, זכר לדורות" (הרב שמעון הוברבנד).

שיעור שני

"למה מסמנים אותנו? למה כל כך משפילים אותנו?"

גזרת אות הקלון

בשיעור הקודם עסקנו בצעדים נגד היהודים בראשית המלחמה. שיעור זה יתמקד בגזרה אחת שהפכה לאחד הסמלים הבולטים ביותר להשפלה בימי השואה: חובת ענידת אות הקלון. כיוון שחובה זו הוטלה בכל המקומות אליהם הגיע הכיבוש הגרמני, בחרנו לבחון את תחושותיהם של ילדים יהודים ברחבי אירופה ולהתמקד בשאלה כיצד חשו הילדים שחויבו לסמן עצמם באות הקלון וכיצד הגיבו על כך.

בי"ט בכסלו הת"ש פורסם בוורשה הצו הבא:

**כל יהודי מגיל שתיים עשרה חייב לענווד סרט בד לבן
ועליו מגן דוד בצבע כחול**

בכל מקום התפרסם הצו המחייב את נשיאת אות הקלון בזמן אחר, וגם צורת אות הקלון הייתה שונה ממקום למקום. לעתים היה זה מגן דוד צהוב ("הטלאי הצהוב"), ולעתים סרט לבן עם מגן דוד כחול. כמו כן גיל חובת סימון אות הקלון היה שונה ממקום למקום, והיו מקומות שבהם אף ילדים צעירים ביותר היו מחויבים בענידתו.

זנים נטאיים יזייס זעלנצט הלנה, לאחד מהם סרט לרוס, ורשה, פולין.

מצום אצטאכס זחרו הנאצים אהשטאמט
 צווקא צסמא הנאן צוצ כאואת הקאון?
 קראו אט עצויות היצדים.
 מה הייתה צסיניהס משמעותה של עניצת אואת הקאון?
 כיצצ הליצו אלצרה צו?

דב פרייברג

אלי אברה על כל מעילינו טלאי צהוב והשתדלה לדייק במלאכתה - למען האסטטיקה - ואנחנו ישבנו סביבה ועקבנו בדומיה אחר מעשה ידה. אחותי בכתה ואמרה שלא תצא את הבית - היא לא תשמש מוצג ראווה לגויים. בצאתי פעם ראשונה אל הרחוב, טלאי צהוב תפור על מעילי מפנים ומאחור, עצרתי בשער הבית והסתכלתי סביבי. בקהל העוברים והשבים בלטו המעילים המוטלאים בסמל המגן דוד, אך לא היה זה המגן דוד שקישט את היקר לנו: היה זה טלאי מכוער ובולט. הגרמנים והפולנים התבוננו בנושאי הטלאי כמו היו יצורים מוזרים, התחייכו ולא אחת אף פרצו בצחוק והשמיעו גידופים. המסומנים, פניהם רציניות וחיוורות, צעדו בחיפזון, הילכו בקרבת קירות הבתים שלא להתבלט.

דב פרייברג, שריד מסוביבור, תל אביב 1988, עמ' 39-40

נצרים מיטיצט "אפאריג זחורים" עונציס טלאי צהוב, קוצנא, איטא.

תשרה דיטה קראוס סונצט טלאי, שירפף, פוזין.

שרה פלגר זיסקינד מלודו', פולין, בת שתיים עשרה בפרוץ המלחמה

טלאי

יצאה סוז אלירה. כל יהודי חייב לענוד סרט צהוב על השרוול, למען יבחינו שיהודי הוא.עד עתה חרות בזיכרוני היום בו הלכתי לבית הספר כשהסרט ענוד בפעם הראשונה לשרוולי. [...] בעברי באותו בוקר בכיכר החרות, הייתי היחידה עם סרט צהוב זה, הרגשתי איומה הייתה. אותם אנשים שראוני כל יום מבלי משים לב אלי הסתכלו בי עתה, הצביעו עלי. מעולם לא התבישתי במוצאי, אך עתה הרגשתי כי שונה אני, עד כדי כך שיש צורך לסמן אותי והצביע עלי: הנה יהודיה הולכת!

שרה פלגר זיסקינד, העטרה שאבדה, תל אביב תשל"ח, עמ' 23

בלהה שפר מהולנד, בת אחת עשרה בפרוץ המלחמה

מיאס שנוואט הייתה תלויה על צווארי שרשרת זהב עם מגן דוד בתוך עיגול. אבא שם לי אותה על הצוואר כשראה אותי לראשונה. בלעדיה לא הלכתי לשום מקום. [...] אני זוכרת שהיינו שתי חברות, ביום הראשון יצאנו עם הטלאי הזה, הוצאנו גם את השרשרת שלנו (גם לה הייתה שרשרת עם מגן דוד), והלכנו ככה גאות שאנחנו יהודיות. מתוך עדותה בארכיון יד ושם

חנה ארר סונצט טלאי וג'יין צ'ורט אלן צ'וד.

שלום אילתי מקובנה שבליטא, בן שמונה בפרוץ המלחמה

היא'ים הראשונים עם מגני דוד על הבגדים עברו באי נוחות רבה, כאילו אות קין הוצמד אליך. אבל כעבור זמן התרגלנו אליהם כל-כך עד שבהיטי מבעד לגדר על עוברים ושבים בעבר השני חש הייתי, כי בהעדר טלאי צהוב על מלבושיהם, דבר מה פגום מצוי בהם, כמו מאכל תפל ללא מלח.

שלום אילתי, לחצות את הנהר, ירושלים תש"ס, עמ' 38

ליזויה ביטון מהונגריה, בת שתים עשרה בפרוץ המלחמה

ס'רז'א לצאת מהבית. אני לא מוכנה לענוד טלאי צהוב! אני לא אופיע בפומבי עם אות קלון יהודי! [...] חשתי פגועה וכועסת על ששמו אותי למשל ולשנינה, כדי להבליט ולהשפיל אותי.

Livia Jackson-Biton, *Ellie: Coming of Age in the Holocaust*, New York 1983, pp. 20-21

יצחק רודשבסקי

יש אן סכש'ו כל כך הרבה תודעה, שנוכל להגיד כי איננו מתביישים בטלאים. יתביישו בהם אלה שהדביקו אותם עלינו.

יצחק רודשבסקי, *יומנו של נער מוויילנה*, תל אביב תשכ"ט, עמ' 16-17

נשרה יהודייה ממספרת פאצ'ר, טשיצ'ין, פולין

אות הקלון נתפס בעיקרו כאמצעי להשפלה וביזוי, כאות קין המסמן את היהודי ומנדה אותו מהחברה. ואכן הייתה לו השפעה הן על החברה הסובבת שקיבלה בכך אישור לשונותם של היהודים ועודדה את ההשפלה והזלזול בהם והן על היהודים עצמם שדימויים העצמי נפגע והם חשו שונים ובולטים. עם זאת היו גם תגובות של ילדים שראו בסמל המגן דוד דבר המחזק את זהותם היהודית וחשו זקיפות קומה.

פעילות סיכום

ידיים צחוז זגטו קוזנא, איטא

פעילות זו יכולה להוות סיכום לשיעור זה, או לכל שלושת מערכי השיעור.

**התבוננו בתמונות הילדים המופיעות בתקליטור המצורף,
בחרו תמונה אחת או ציטוט אחד מדברי הילדים שהכרנו במהלך הלימוד,
וכתבו לו משפט קצר.**

למורה: פעילות זו נועדה לאפשר לתלמידים להביע את תחושותיהם כלפי הילדים שהכירו מקרוב במהלך הלימוד. הפעילות מחייבת קודם כול בחירה, המאפשרת בדיקה ובירור של התחומים הקרובים יותר ללב התלמיד. נוסף על כך, משימת הכתיבה של התלמיד היום אל הילד של אז מאפשרת ליצור בהם תחושת קרבה ואינטימיות עם הדמויות. עם זאת, חשוב להבהיר בפני התלמידים את השוני בין מצבם ועולמם שלהם ובין מציאות חייהם של הילדים המתוארים, כדי למנוע מהם תחושת מתח ולהעניק להם ביטחון.

* התמונות מתוך ארכיון התצלומים של יד ושם.

תודות

אנו מודים להוצאות הספרים הבאות על שהתירו לנו לצטט מסיפריהם:

בית לוחמי הגטאות הקיבוץ המאוחד

ידיעות אחרונות ספרי חמד

פלדהיים

עתיד

אחיטל

הקיבוץ המאוחד

מורשת

זכור

University Of Calgary Press

Times Book

התצלומים בכרזות הם באדיבות :

International Center of Photography

New York U.S.A